

EEN TRANS-ATLANTISCHE HERENIGING, INTERACTIEVE OPNAMES RECONSTRUEREN EEN OUD-BABYLONISCHE ERFENISOORKONDE

ANNE GODDEERIS – HENDRIK HAMEEUW

Als religieuze hoofdstad van Babylonië trok Nippur al snel na de ontcijfering van het spijkerschrift de aandacht van negentiende-eeuwse archeologen. Reeds in 1851 onderzocht Henry Layard kort de ruïneheuvel, en in 1888 organiseerde de University of Pennsylvania er de eerste grootscheepse wetenschappelijke missie, onder de naam *the Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania*. Gedurende vier campagnes exploreerden John Punnett Peters, John Henry Haynes en Hermann Vollrath Hilprecht de site intensief (Afbeelding 1). Veel later, na de tweede wereldoorlog wist het University Museum de werkzaamheden terug op te starten in samenwerking met het Oriental Institute van de University of Chicago en de American Schools of Oriental Research.

De vele groepen spijkerschrifttabletten opgegraven te Nippur behoren tot de meest interessante en diverse afkomstig uit Mesopotamië en bestrijken de drie millennia van de Babylonische geschiedenis. Ze omvatten het hele spectrum aan tekstgenres — van administratie via contracten en brieven tot literaire werken en schooloefeningen. Vooral de literaire teksten hebben veel aandacht getrokken aangezien de Babylonische literaire canon voor een groot deel gevormd is in de schrijversscholen in Nippur in het tweede millennium v.Chr.

Oorzaak van het probleem: een boedelscheiding

Volgens de toen net geïmplementeerde Ottomaanse wet betreffende archeologische vondsten werden de tienduizenden tabletten die de *Babylonian Expedition* opgegraven had, verdeeld onder de instelling die de wetenschappelijke missie organiseerde — hier het University Museum, en het pas opgezette Ottomaanse Museum in Istanbul. Omdat Hermann Vollrath Hilprecht nauwe banden had met Osman Hamdi Bey, de directeur van het Ottomaanse Museum, en hem geholpen had bij de opzet ervan, kreeg hij daarnaast zelf ook een deel van de vondsten (ca. 3000 tabletten) ten geschenke. Bovenop wetenschappelijke meningsverschillen zette deze donatie

Afb 1: De Babylonian Expedition anno 1900.

kwaad bloed bij Hilprechts mededirecteurs, wat leidde tot een hardnekkige vete, die breed uitgemeten werd in de pers en in de annalen bekend staat onder de “Peters – Hilprecht controverse”.¹ Na zijn dood liet hij zijn collectie na aan de Friedrich-Schiller-Universität te Jena (de “Frau Professor Hilprecht Sammlung Babylonischer Altertümer”).

Deze verdeelgeschiedenis heeft ervoor gezorgd dat vandaag niet alleen samenhangende archieven op verschillende continenten bewaard worden, maar dat ook soms het tablet en de enveloppe van eenzelfde document, of zelfs fragmenten van één enkel tablet verspreid zijn over Philadelphia, Istanbul en Jena. Terwijl de collectie in Philadelphia steeds toegankelijk bleef voor wetenschappers, was dit minder het geval voor Istanbul en Jena. Zo was er achter het IJzeren Gordijn in de DDR periode slechts heel beperkte internationale samenwerking mogelijk.

Een recent project² dat de publicatie van de Oud-Babylonische archiefteksten in de Hilprecht Sammlung beoogt, en daarmee alle Oud-Babylonische teksten van de Babylonian Expedition toegankelijk maakt, liet toe archieven die verspreid zijn over de verschillende collecties te vervolledigen, tabletten te verenigen met hun enveloppes en duplicaten, en enkele fragmenten aan elkaar te verbinden. Het meest in het oog springende voorbeeld is een grote erfenisoorkonde waarvan de verschillende fragmenten zich vandaag aan beide kanten van de Atlantische oceaan bevinden,

¹ H.V. Hilprecht (Submitted to the Public by) 1908: *The So-Called Peters-Hilprecht Controversy*, Philadelphia.

² „Edition der altbabylonischen Wirtschaftstexte in der Hilprecht-Sammlung, Jena“ gefinancierd door de Deutsche Forschungsgemeinschaft onder leiding van Prof. Dr. Manfred Krebern timer.

te Philadelphia, Jena en Istanbul (TMH 10 13a³, bestaande uit OIMA I 52 (= N 7427)⁴, HS 2352, en ARN 20⁵).

Het verleden verdeelde dit tablet over de continenten heen; de technologie van vandaag weet dit virtueel recht te trekken. Met behulp van recente opnames van het Portable Light Dome system⁶ (zie hieronder) van enkele van deze fragmenten, gecombineerd met traditioneel Assyriologisch speuren en kopiewerk kunnen dergelijke spijkerschriftteksten alsnog optimaal ontsloten worden. Nieuwe scan- en visualiseringstechnieken weten meer dan ooit tevoren alle aspecten van het spijkerschrifttablet — de schrifttekens, vingerafdrukken, nagelinkeringen, zegelafdrukken alsook beschadigingen — nauwkeurig en objectief te registreren. Daarenboven laten de resultaten toe de data interactief te benaderen, om te zetten in 3D modellen en opmetingen en vergelijkingen tot op een µm uit te voeren.

Schaduw en licht

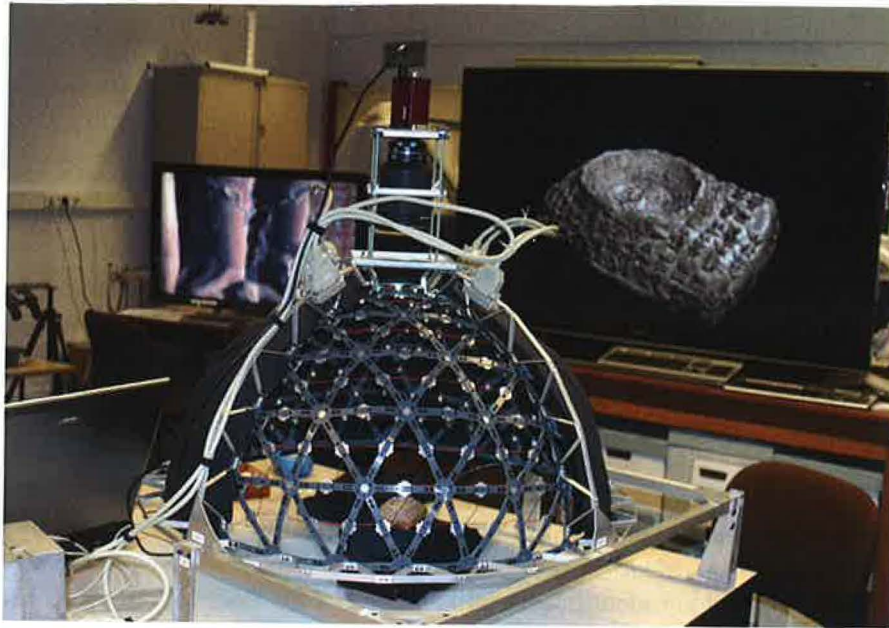
Een Assyrioloog identificeert spijkerschrifttekens door bij elk teken het tablet te kantelen totdat de perfecte lichtinval gevonden wordt. Een proces dat zich bij inspectie van elk nieuw detail herhaalt. Het bestuderen van het driedimensionale oppervlak, eigen aan de in de klei ingedrukte schrifttekens, vraagt zo een interactieve benadering, een spel tussen schaduw en licht. Een statische foto of scan (de *Cuneiform Digital Library Initiative* of CDLI-methode) ontleemt de onderzoeker van deze dynamiek en schiet daarom vaak tekort om toe te laten alle spijkerschrifttekens te identificeren. Foto's zijn dus objectief maar niet perfect. Handkopieën of lijntekeningen zijn dan weer subjectieve voorstellingen van het werkelijke oppervlak. De Assyrioloog bepaald zelf welke karakteristieken al dan niet geaccentueerd worden. Al te vaak — per definitie eigenlijk in alle gevallen — gaat zo informatie verloren. De kopiist maakt namelijk keuzes, waarbij niet alle

³ A. Goddeeris, in druk: *Old Babylonian Legal and Administrative Documents in the Hilprecht-Sammlung Jena, TMH 10*, Wiesbaden.

⁴ E. Stone – P. Zimanski, 1976: *Old Babylonian Contracts From Nippur: Selected Texts From the University Museum University of Pennsylvania*, Chicago.

⁵ M. Çiğ, H. Kızılyay, F. R. Kraus 1952: *Eski babil zamanına ait Nippur hukukî vesikaları : altbabylonische Rechtsurkunden aus Nippur*, Istanbul.

⁶ Onderzoek met en gebruik van dit toestel zit gekaderd binnen de onderzoeksprojecten: *Belgian Science Policy, IAP-Phase VII/14: 'Greater Mesopotamia, Reconstruction of its Environment and History'* en *Herculesfoundation 2009-1014: '2D+ and 3D digitization of cuneiform tablets and archaeologica with Camera Dome or Minidome: a new, objective and detailed registration method to accelerate and objectify publication and facilitate future research'*.

Afb. 2: De Portable Light Dome.

kenmerken in een tekening overgenomen worden; beschadigingen, zegelafdrukken, de vorm van de tablet, de precieze plaatsing van de schrifttekens, vingerafdrukken, allen zijn in veel gevallen afwezig of onnauwkeurig op een gepubliceerde handkopie.

Virtueel samen, interactief bestuderen

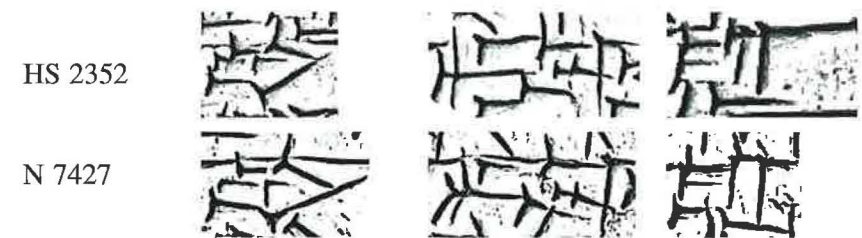
Technologie uit de 21ste eeuw aanspreken om een erfenisoorkonde van 3800 jaar oud te reconstrueren belooft geen uitdaging als een ander te worden. Om op de fragmenten op de verschillende locaties achteraf zo goed mogelijk te kunnen bestuderen en virtueel te laten samenbrengen, kozen de onderzoekers van de KU Leuven ervoor gebruik te maken van het Portable Light Dome (PLD) systeem.⁷ Dit koepelvormig toestel waarin langs de wanden 260 identieke lichtbronnen gemonteerd zitten, kan eenmaal

⁷ H. Hameeuw en G. Willems 2011: New visualization techniques for cuneiform texts and sealings, in *Akkadica* 132/2, p. 163-178.

boven een spijkerschrifttablet gepositioneerd een overeenkomstig aantal van 260 foto's nemen, telkens met een andere lichtinval. Op basis van deze overvloedige data kan het reliëf, pixel per pixel, gereconstrueerd worden (Afbeelding 2).

Met dergelijke resultaten kunnen uiteenlopende berekeningen gemaakt worden. Zowel in Philadelphia als te Jena scande de PLD de fragmenten van de erfenisoorkonde in. Ze werden achteraf samen met een handkopie uit 1952 van het fragment uit Istanbul⁸ naast elkaar gemonteerd (Afbeelding 4-5).

Het volledige tablet, dus ook haar trans-Atlantische verspreide fragmenten, zijn van de zelfde schrijvershand. Paleografisch kan dit met behulp van de driedimensionale kennis van het oppervlak in detail vastgesteld worden. Zo kunnen eenvoudig en objectief de vorm en samenstelling van de inkepingen van gelijke schrifttekens één op één met elkaar vergeleken worden (Afbeelding 3). In de nabije toekomst wil men met gelijkaardige methodes grote hoeveelheden ingescande fragmenten vanuit een database automatisch terug met elkaar linken en in elkaar zetten. Aan de universiteit van Würzburg (i.s.m. TU Dortmund) heeft men recent met deze benadering reeds veelbelovende resultaten geboekt op de archieven van Hettitische tabletten uit Hattusa.⁹

Afb. 3: Details van identieke spijkerschrifttekens op de fragmenten in Jena (HS 2352) en in Philadelphia (N 7427) (afbeeldingen met geautomatiseerde lijntekening van PLD systeem)

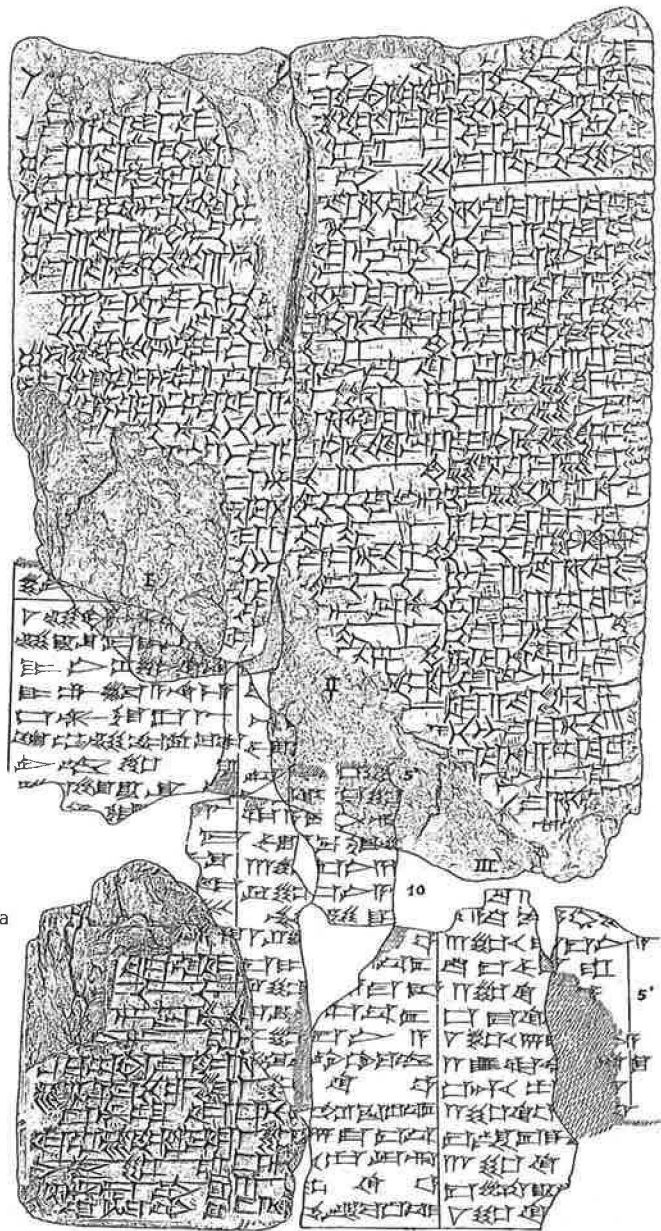
⁸ Het was nog niet mogelijk om opnames in Istanbul te maken, afbeelding 4 toont daarom een compilatie met het Istanbul-fragment (ARN 20) in handkopie — gelukkig geeft deze de spijkerschrifttekens heel nauwkeurig weer. Merk onder meer op dat één enkele stylusafdruk aanvangt op het fragment van Philadelphia (OIMA I 52) en verdergaat op dat van Istanbul. Jammer genoeg geeft de handkopie geen correcte informatie over de beschadigde randen van het tablet, zodat de precieze grootte van het afgebroken gedeelte onzeker blijft.

⁹ D. Fisseler, F. Weichert, G. G. W. Müller, M. Cammarosano 2013: Towards an interactive and automated script feature Analysis of 3D scanned cuneiform tablets, in *Scientific Computing and Cultural Heritage* 2013, 1-10.

HS 2352
Jena

ARN 20
Istanbul

OIMA I 52
Philadelphia

Afb. 4: Voorkant van TMH 10 13a
(compositie van twee geautomatiseerde lijntekeningen van PLD systeem en één hand kopie, met dank aan M. Krebbernik, curator van de Hilprecht Sammlung en G. Frame en S. Tinney, curatoren van de Babylonian section van het University Museum)

OIMA I 52
Philadelphia

ARN 20
Istanbul

HS 2352
Jena

Afb. 5: Achterkant van TMH 10 13a
(compositie van twee geautomatiseerde lijntekeningen van PLD systeem en hand kopie)

TMH 10 13a: De erfenisoorkonde van Ninlil-zimu, in het licht van de Babylonische erfdelingstradities

Ook inhoudelijk is dit gereconstrueerde tablet uniek. In deze oorkonde, waarvan ook een duplicaat bewaard is (TMH 10 13b, eveneens samengesteld uit fragmenten die zich vandaag in Jena en in Istanbul bevinden), worden de bezittingen van een zekere Ninlil-zimu verdeeld onder zijn vier zonen, Aba-kala, Imšiši, KA-Damu en Lu-diğira.

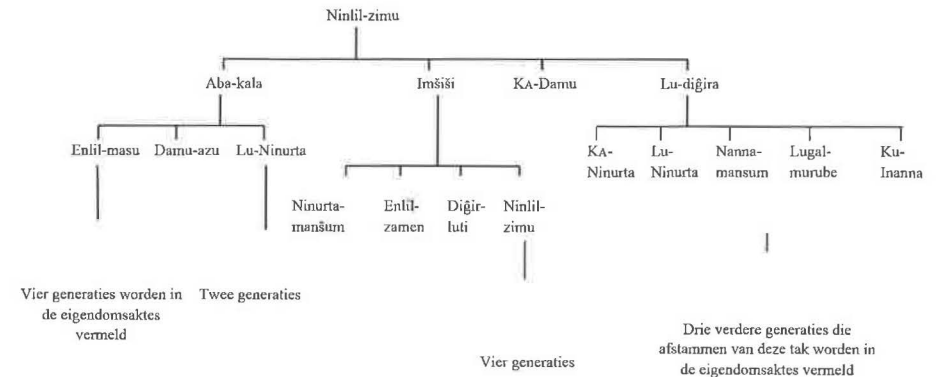
Beschrijving van het tablet

Het gereconstrueerde tablet (Afbeelding 4-5) is ongeveer 16 cm hoog, 9,6 cm breed en 4,2 cm dik, en is beschreven met een zeer klein schrift. Het omvat 7 kolommen — zijn duplicaat omvat 8 kolommen — met ongeveer 50 lijnen per kolom. Het eerste gedeelte van de oorkonde (regels i1-ii5') beschrijft het extra erfdeel dat Aba-kala als oudste zoon ontvangt, en de totale compensatie die hij daarvoor onder zijn broers moet verdelen. In een beschadigd stuk van het tablet worden enkele priesterfuncties besproken die Aba-kala blijkbaar al eerder van zijn vader ontvangen heeft, inclusief compensatie voor zijn broers en waarvoor al een oorkonde opgesteld is. Daarna (regels ii6'-iii6') volgt een beschrijving van alle eigendommen die samen het reguliere erfdeel van Aba-kala vormen. De volgende drie delen (Imšiši's deel: iii7'-iv7'', KA-Damu's deel: iv8''-v22' en Lu-diğira's deel: v23'-vii[]) beschrijven de onderdelen van de porties van de drie broers: eerst de bezittingen die ze krijgen als compensatie voor het extra deel van hun oudste broer, en dan hun reguliere erfdeel. De tekst wordt afgesloten met een eed, enkele slecht bewaarde clausules en de getuigenlijst. Elk van de hier beschreven onderdelen bestrijkt iets meer dan één kolom, maar geen enkel erfdeel is volledig bewaard.

Achtergrond van de erfdeling die in TMH 10 13 beschreven wordt

Ninlil-zimu moet het nodige aanzien genoten hebben in Nippur, aangezien hij het gudu₄ (of *pašišum*) priesterambt in de tempel van Ninlil bekleedde, het belangrijkste priesterambt in de tempel van de echtgenote van de stadsgod Ninurta, en dus de belangrijkste godin van Nippur.

Bij zijn overlijden werd dit ambt, samen met het ambt van é-ku₄ in de tempel van Nuska, onverdeeld doorgegeven aan zijn oudste zoon, Aba-kala.

Afb. 6: Stamboom van Ninlil-zimu en zijn nageslacht. De volledige stamboom omvat meer dan 70 personen.

In tegenstelling tot de noord-Babylonische steden (b.v. Sippar, Babylon en Kiš), waar de erfdelen van alle zonen precies even groot zijn, ontving de oudste zoon in Nippur steeds een extra portie bovenop zijn erfdeel, overeenstemmend met ongeveer 10% van de totale erfenis. Dikwijls vormt het familicaltaar een onderdeel van deze extra portie en brengt deze voorkeursbehandeling dus traditionele verplichtingen en aanzien met zich mee. In Ur en Isin krijgt de eerstgeborene ook 10 % extra, in Larsa en Kutalla ontvangt hij het dubbele van zijn broers.¹⁰

In TMH 10 13a moet Aba-kala zijn drie broers compenseren voor de onverdeelde priesterambten en de erbij horende landbouwgronden, waarschijnlijk omdat het verschil in waarde te groot is. Als compensatie voor het gudu₄-schap in de tempel van Ninlil en het é-ku₄-schap in de tempel van Nuska, verdeelt Aba-kala 5 grote velden met een totaaloppervlakte van 54 iku (= bijna 20 hectare), 6 talenten (= ±3 kg) zilver, en twee minder belangrijke tempelambten (gudu₄ priester in de tempel van Nuska en olie-slager) onder zijn jongere broers.

Daarnaast ontvangen de vier broers elk een even groot oppervlak aan velden, boomgaarden, braakliggende grond en huizen. De slaven en overige roerende goederen worden niet in detail beschreven, maar worden in vier gelijke loten verdeeld.

¹⁰ Eventuele dochters krijgen hun aandeel in het familiebezit al bij hun huwelijk of hun wijding als priesteres, onder de vorm van een bruidsschat of een gift. De bruidsschat bevat geen onroerend goed of prebenden. Priesteressen kunnen wel onroerende goederen bezitten, maar die worden meestal beheerd door hun broers, en vormen dus in de praktijk een onderdeel van het familie-eigendom.

Zoals gebruikelijk in Babylonië worden alle individuele eigendommen in vier stukken opgedeeld, wat kan resulteren in zeer kleine lapjes grond, en in afzonderlijke kamers in woonhuizen. Dientengevolge worden percelen na een erfdeling dikwijls herschikt via ruil- en koopcontracten.

Opvallend genoeg wordt — zoals hier boven reeds vermeld — de belangrijkste tempelfunctie van het familiebezit, het gudu₄-ambt van de godin Ninlil, niet opgesplitst. Op zijn beurt moet ook Aba-kala's oudste zoon, Enlil-masu, zijn jongere broers compenseren voor dit priesterambt, met als gevolg dat hij geen eigen landbouwgrond meer bezit¹¹. Kennelijk aarzelden men om een zo belangrijke religieuze functie op te splitsen in termijnen, een praktijk die in de loop van het tweede millennium aan belang wint, en die op het einde van het eerste millennium resulteert in priesterambten voor een fractie van een dag per jaar. In deze periode wordt de uitvoering van de meeste priesterambten volledig losgekoppeld van de aan het ambt verbonden inkomsten, iets wat voor het tweede millennium v.Chr niet met zekerheid gesteld kan worden. De erfoorkonde van Lu-diğira, de jongste broer van Aba-kala,¹² vermeldt 6 maanden van het gudu₄-ambt in de tempel van Ninlil, en vanaf die datum duiken fracties van de functie op in verschillende takken van de afstammelingen van Ninlil-zimu. Blijkbaar zagen Enlil-masu of zijn erfgenamen zich genoodzaakt het priesterambt op te splitsen omdat ze niet meer in staat waren hun mede-erfgenamen te compenseren. De fracties van deze functie worden echter binnen de familie gehouden.

Het archief van de afstammelingen van Ninlil-zimu

De erfoorkonde van Ninlil-zimu werd, samen met zijn duplicaat, bewaard in het archief van de afstammelingen van Ninlil-zimu, als eventueel bewijs in geval van mogelijke claims. Babylonische familiearchieven bevatten talrijke eigendomsbewijzen die om die reden door de eigenaars en hun nazaten bijgehouden worden, en op die manier soms het wedervaren van één enkel perceel of één enkele slaaf of prebende gedurende verschillende generaties reflecteren. Alle voorgaande eigendomsbewijzen moeten namelijk samen met het desbetreffende eigendom aan de nieuwe eigenaar gegeven worden.

Naast de drie erfdelingen uit de twee eerste generaties van de familie die reeds besproken werden, bevat het archief van de afstammelingen van

¹¹ Zoals neergeschreven in de erfoorkonde van Aba-kala, PBS 8/2 169, uit het 28^e regeringsjaar van koning Sumu-el van Larsa.

¹² TMH 10 14, geschreven in 9^e regeringsjaar van Warad-Sîn, 40 jaar na de erfdeling van Aba-kala.

Ninlil-zimu nog tien erfoorkondes die betrekking hebben tot de vier verschillende takken van de familie. Daarnaast bevat het ook twee dossiers met betrekking tot rechtszaken over de erfdelingen en de compensaties die de oudste zonen aan hun broers geven, en ook nog een aantal losse eigendomsaktes.

Eén van die gerechtelijke dossiers stamt uit de regering van Samsuiluna, en illustreert hoe de erfoorkonde van Ninlil-zimu ongeveer 150 jaar na zijn redactie geconsulteerd wordt om na te gaan aan wie een onbebouwd perceel dat gedurende vele generaties onverdeeld gebleven is, precies toebehoort. Blijkbaar wil één van de afstammelingen van Imšiši zijn stuk onbebouwde grond gebruiken, en stelt de rechtbank een onderzoek in naar de eigendomsverhoudingen zoals die meer dan honderd jaar eerder vastgelegd waren. Een klein ongedateerd tekstje (SAOC 44 4), waarschijnlijk een memootje ter voorbereiding van het volledige overzicht, stelt vast dat de 4 zonen van Ninlil-zimu elk een onbebouwd perceel van 1 2/3 sar bezitten. Het volledige overzicht van het onderzoek (PBS 8/2 129, gedateerd in Samsuiluna's vijfde regeringsjaar) beschrijft hoe consultatie van de oude erfdelingen en koopcontracten de rechtbank geleerd heeft dat Imšiši in het totaal 20 sar onbebouwde grond bezit: 6 2/3 sar heeft hij geërfd en 13 1/3 sar heeft hij verworven via aankopen. Jammer genoeg zijn de passages waarin de percelen onbebouwde grond beschreven worden in TMH 10 13, de erfoorkonde van Ninlil-zimu, te beschadigd om de proef op de som te nemen. Maar in de erfdeling van Ninlil-zimu's oudste zoon, Aba-kala zijn de passages voor twee van de drie erfgenamen goed bewaard. Elk van Aba-kala's zonen ontvangt verschillende perceeltjes onbebouwde grond, die samen 2 1/3 sar bestrijken, wat het totaal onbebouwd perceel in het bezit van Aba-kala op 7 sar brengt, dicht genoeg bij 6 2/3 sar in de buurt om het gerechtelijk onderzoek van PBS 8/2 129 te bevestigen.

Blijkbaar zijn Imšiši's 20 sar (= 720 m²) onbebouwde percelen nooit verdeeld onder Imšiši's directe erfgenamen, want in het vijfde regeringsjaar van Samsuiluna wordt een erfoorkonde (TMH 10 19) opgesteld waarin deze grond tussen de nakomelingen van de vier zonen van Imšiši verdeeld wordt.

Bevindingen

Idealiter neemt een Assyrioloog een tablet ter hand, vertaalt het en trekt er historische, literaire of taalkundige conclusies uit. In de praktijk gaat de uitdaging veel verder. Het gaat dikwijls om fragmenten, er zijn beschadigde passages, er moet de wereld rondgereisd worden om alle tabletten en

fragmenten te kunnen consulteren en één tablet verhaalt maar een deel een complexe geschiedenis vastgelegd op een onbekend aantal tabletten. Moderne technieken kunnen dit werk verlichten of versnellen, maar als onderzoeker blijft het een queeste doorheen tijd en ruimte; gelukkig waarbij vaak aan het einde nieuwe inzichten opduiken.

Het verhaal en de reconstructie achter TMH 10 13a bundelt dit allemaal. Als onderzoeker wordt je plots de vlieg die zich toegang heeft weten te verschaffen tot het ontvangstzaaltje achter de statige façade van een notariaat. Veel persoonlijker dan de boedelopdeling tussen familieleden kan een inkijk in een ver verleden niet worden. Deze tekst laat ons het spoor volgen van een gerechtelijk onderzoek om het eigendomsrecht van een perceel te bepalen. TMH 10 13a bevat een schat aan nieuwe informatie over erfenispraktijken en andere maatschappelijke aspecten uit het Nippur van het vroege tweede millennium v.Chr. Het dossier errond toont aan dat alhoewel erfenispraktijken vastgelegd zijn door sterke tradities, ad hoc beslissingen alsnog onderdelen van het familiebezit onverdeeld kunnen laten. Dit zowel omwille van religieuze factoren als of om praktische redenen. We lezen in deze droge documentaire teksten het alledaags handelen van de mensen, hun inventiviteit, hun drang naar machtsbehoud, hun pragmatisme. Hoe dieper we spitten in het Babylonische verleden, hoe meer we in een spiegel blijken te kijken.